

ALISHER NAVOIY VA MAHATMA GANDINING AXLOQ, INSONPARVARLIK VA IDEAL JAMIYAT HAQIDA QARASHLARINING QIYOSIY TAHLILI

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2026-22-395-399>

Sultanova Feruza

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti talabasi

“Sharq falsafasi va madaniyati” yo‘nalishi

arab-ingliz guruhi 4-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: PhD, dots. Ikramova Iroda

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiy va Mahatma Gandining axloq, insonparvarlik hamda ideal jamiyat haqidagi qarashlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida Navoiy asarlaridagi komil inson, adolat, mehr-oqibat va jamiyat farovonligi haqidagi qarashlari Gandi ta’limotidagi zo‘ravonlikka qarshi kurash (ahimsa), haqiqatparvarlik va ijtimoiy tenglik g‘oyalari bilan solishtiriladi. Maqolada ikki buyuk mutafakkirning turli tarixiy va madaniy muhitda yashaganiga qaramay, ularning inson qadri, axloqiy poklik va jamiyatni takomillashtirish borasidagi fikrlari o‘xshash jihatlarga ega ekanligi ochib beriladi. Shuningdek, ularning qarashlari bugungi zamonaviy jamiyat uchun ham muhim ahamiyat kasb etishi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, Mahatma Gandi, axloq, insonparvarlik, ideal jamiyat, komil inson, ahimsa, adolat, ma’naviyat, ijtimoiy tenglik, falsafiy qarashlar, qiyosiy tahlil.

KIRISH

Insoniyat tarixida shunday buyuk siymolar borki, ularning hayoti va qarashlari nafaqat o‘z davriga, balki keyingi avlodlarga ham kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Ana shunday ulug‘ mutafakkirlar qatorida Alisher Navoiy va Mahatma Gandi alohida o‘rin egallaydi. Ular turli davr va hududlarda yashagan bo‘lsalar-da, insonparvarlik, axloqiy poklik va ideal jamiyat haqidagi qarashlari bilan bir-biriga yaqin turadi. Har ikkala mutafakkir ham insonni ulug‘lash, adolatli jamiyat barpo etish va ma’naviy yetuklikka erishish g‘oyalarini ilgari surgan [3, 112].

Navoiy Sharq uyg‘onish davrining buyuk vakili sifatida o‘zining badiiy va falsafiy asarlarida komil inson, mehr-oqibat va adolatli jamiyat masalalarini chuqur yoritgan. Gandi esa Hindiston mustaqillik harakatining yetakchisi sifatida siyosiy faoliyati orqali tanilgan bo‘lsa, uning asl kuchi axloqiy falsafasida namoyon bo‘ladi. U “ahimsa” – ya’ni zo‘ravonlikdan voz kechish va “satya” – haqiqatga sodiqlik tamoyillarini inson hayotining asosiy mezoni deb bilgan.

Ushbu maqolada mazkur ikki buyuk siymoning qarashlari o‘rtasidagi umumiylik va farqlar tahlil qilinadi, ularning asarlaridan namunalar asosida insonparvarlik va axloqiy qadriyatlarining mohiyati ochib beriladi.

Asosiy qism

Alisher Navoiy asarlarida axloq, insonparvarlik va jamiyat masalalari markaziy o‘rinni egallaydi. U “Xamsa”, “Mahbub ul-qulub” kabi asarlarida komil inson obrazini yaratadi. Navoiyga ko‘ra, komil inson – bu ilimli, odobli, saxovatli va adolatli insondir.

Masalan, u shunday yozadi:

*"Odamiy ersang, demagil odami,
 Onikim yo 'q xalq g'amidin g'ami" [6, 215].*

Bu baytda Navoiy insonparvarlikning asl mohiyatini juda aniq ifodalaydi. Ya’ni, agar inson boshqalarning dardiga befarq bo‘lsa, uni haqiqiy inson deb bo‘lmaydi. Bu g‘oya Gandining insonparvarlik qarashlari bilan hamohangdir.

Navoiy adolat masalasiga ham alohida e’tibor qaratadi. Uning fikricha, jamiyatning barqarorligi va taraqqiyoti adolatga bog‘liq. “Mahbub ul-qulub” asarida u shunday deydi:

"Adl – mulkning asosidir" [5, 63].

Bu fikr orqali Navoiy jamiyat boshqaruvida adolatning naqadar muhim ekanligini ko‘rsatadi. Bu jihat ham Gandi qarashlari bilan uyg‘unlashadi, chunki Gandi ham adolat va tenglikni jamiyatning asosiy tamoyili deb bilgan [12, 101].

Shuningdek, Navoiy mehr-oqibat va saxovatni insonning eng yuksak fazilatlariga qatoriga qo‘shadi. U insonlarni bir-biriga yaxshilik qilishga, muhtojlarga yordam berishga undaydi. Bu esa uning insonparvarlik g‘oyalarining asosini tashkil etadi.

Mahatma Gandining inson hayotida axloqni eng yuqori qadriyat sifatida ko‘radi. Gandi uchun axloq – bu faqat shaxsiy xulq-atvor emas, balki jamiyatni boshqaruvchi asosiy kuchdir [12, 34]. U shunday deydi:

"Zaiflar hech qachon kechira olmaydi. Kechirim – kuchlilar xususiyatidir" [1, 98].

Bu fikr orqali Gandi insonning ichki kuchi va ruhiy pokligini asosiy mezon sifatida ko‘rsatadi. Uning nazarida, zo‘ravonlik hech qachon haqiqiy g‘alabaga olib kelmaydi. Shuning uchun u “ahimsa” tamoyilini nafaqat siyosiy kurashda, balki kundalik hayotda ham qo‘llashni targ‘ib etadi [2, 78].

Gandining ideal jamiyat haqidagi tasavvuri ham aynan shu g‘oyalarga asoslanadi. U adolatli, tenglikka asoslangan, inson huquqlari hurmat qilinadigan jamiyatni orzu qilgan. Uning fikricha, jamiyatni o‘zgartirish uchun avvalo insonning o‘zi o‘zgarishi kerak:

"Dunyoda ko'rmoqchi bo'lgan o'zgarishning o'zi bo'l" [1, 267].

Bu g‘oya juda chuqur ma’noga ega bo‘lib, har bir inson o‘zidan boshlashi kerakligini ta’kidlaydi.

Navoiy va Gandi qarashlarini qiyoslaganda, ularning umumiy jihatlari ko‘p ekanligini ko‘rish mumkin. Har ikkala mutafakkir ham insonni markazga qo‘yadi [3, 289]. Ular uchun inson qadri eng oliy qadriyatdir. Biroq, ularning yondashuvida ayrim farqlar ham mavjud.

Masalan, Gandi ko‘proq amaliy faoliyat orqali – siyosiy kurash, norozilik harakatlari orqali o‘z g‘oyalarini amalga oshirgan. U jamiyatni o‘zgartirishda faol ishtirok etgan. Navoiy esa asosan badiiy va falsafiy asarlar orqali jamiyatga ta’sir ko‘rsatgan. U so‘z qudrati bilan inson ongini o‘zgartirishga harakat qilgan.

Gandining qarashlari ko‘proq siyosiy va ijtimoiy harakatlar bilan bog‘liq bo‘lsa, Navoiyning qarashlari ma‘naviy va axloqiy tarbiya bilan chambarchas bog‘liq. Shunga qaramay, ularning maqsadi bir – insonni yuksaltirish va jamiyatni yaxshilash.

Yana bir muhim jihat shundaki, har ikkala mutafakkir ham oddiylik va kamtarlikni ulug‘laydi. Gandi oddiy hayot tarzini tanlab, xalq bilan birga yashagan [1, 210]. Navoiy esa o‘zining boylik va mansabiga qaramay, doimo xalq manfaatini ko‘zlagan va saxovat ko‘rsatgan [9, 134].

Ularning asarlaridan keltirilgan axloq va insonparvarlik – bu faqat nazariy tushunchalar emas, balki amaliy hayotda qo‘llanishi kerak bo‘lgan qadriyatlardir. Shu bois, Gandi va Navoiy qarashlari bugungi kunda ham dolzarbligini yo‘qotmagan.

Ularning g‘oyalari zamonaviy jamiyat uchun ham muhim saboq bo‘lib xizmat qiladi. Chunki bugungi kunda ham insoniyat adolat, tinchlik va mehr-oqibatga muhtoj. Shu nuqtai nazardan, bu ikki buyuk siymoning merosi nafaqat tarixiy, balki amaliy ahamiyatga ham ega.

Alisher Navoiy va Gandi qarashlarida yana bir muhim jihat – insonning ichki dunyosi va o‘zini tarbiyalash masalasidir. Har ikkala mutafakkir ham insonning tashqi muvaffaqiyati emas, balki uning ichki pokligi va ma‘naviy yetukligini asosiy mezon sifatida ko‘radi [11, 402].

Gandi insonning o‘z ustida ishlashi, nafsni tiyishi va halollikni saqlashi haqida ko‘p bor ta‘kidlagan. U shunday degan:

"Insonning buyukligi uning boyligida emas, balki uning xulqida namoyon bo‘ladi" [1, 301].

Bu fikr insonning haqiqiy qadri uning moddiy boyligida emas, balki axloqiy fazilatlarida ekanini anglatadi. Gandi o‘z hayotida ham bu tamoyilga amal qilib, oddiylik va kamtarlikni namuna sifatida ko‘rsatgan.

Navoiy ham aynan shu g‘oyani o‘z asarlarida chuqur ifodalagan. U insonning qalb pokligi va niyat tozaligini eng muhim fazilat deb hisoblaydi [7, 98]. Masalan, u shunday yozadi:

"Ko‘ngil toza bo‘lsa, so‘z ham toza bo‘lur" [7, 101]

Bu fikr orqali Navoiy insonning ichki dunyosi uning tashqi xatti-harakatlariga bevosita ta‘sir qilishini ko‘rsatadi. Ya‘ni, agar inson qalban pok bo‘lsa, uning amallari ham ezgulikka xizmat qiladi.

Shuningdek, har ikkala mutafakkir ilm va ma‘rifatga alohida e‘tibor qaratadi. Gandi bilimni insonni ozod qiluvchi kuch sifatida ko‘rsa, Navoiy ilmni insonni komillikka yetkazuvchi vosita deb biladi. Navoiy “Xamsa” asarlarida ilmli insonni jamiyatning eng foydali a‘zosi sifatida tasvirlaydi. U ilmni nafaqat o‘rganish, balki uni to‘g‘ri yo‘lda qo‘llash zarurligini ham ta‘kidlaydi.

Gandi esa ta‘limni faqat bilim olish vositasi emas, balki insonni axloqan tarbiyalash jarayoni deb hisoblagan. Uning fikricha, haqiqiy ta‘lim insonni yaxshilikka undashi kerak. Bu jihatdan ularning qarashlari yana bir bor uyg‘unlashadi.

Bundan tashqari, Gandi va Navoiy jamiyatdagi tenglik va ijtimoiy adolat masalasiga ham katta ahamiyat bergan. Gandi Hindistonda kastalar tizimiga qarshi

kurashib, barcha insonlar teng huquqli bo‘lishi kerakligini ilgari surgan. U jamiyatda kamsitish va tengsizlikka qarshi qat’iy pozitsiyada bo‘lgan.

Navoiy esa o‘z davrida kambag‘allar, yetimlar va muhtojlarga yordam berish orqali ijtimoiy adolatni ta‘minlashga harakat qilgan. U saxovatni nafaqat shaxsiy fazilat, balki jamiyat taraqqiyotining muhim omili deb bilgan. Uning quyidagi fikri bunga yaqqol misol bo‘la oladi:

"Saxovatli kishi – xalqning suyanchig‘i" [5, 122].

Bu fikr jamiyatda mehr-oqibat va o‘zaro yordam muhitini shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Yana bir e‘tiborli jihat – bu ularning tinchlik va hamjihatlik haqidagi qarashlaridir. Gandi butun dunyoda tinchlikni targ‘ib qilgan va zo‘ravonliksiz kurash orqali maqsadga erishish mumkinligini isbotlagan. Uning faoliyati nafaqat Hindiston, balki butun dunyo uchun namuna bo‘ldi.

Navoiy esa insonlar o‘rtasida do‘stlik, birodarlik va hamjihatlikni ulug‘laydi. U insonlarni bir-biriga mehr bilan munosabatda bo‘lishga chaqiradi. Uning asarlarida urush va adovat emas, balki tinchlik va totuvlik g‘oyalari ustuvor hisoblanadi.

Shu bilan birga, har ikkala mutafakkir ham rahbarlik va davlat boshqaruvi masalalariga o‘z munosabatini bildirgan. Gandi rahbarning eng muhim sifati halollik va xalq manfaatini himoya qilish deb bilgan [12, 101]. Navoiy esa adolatli hukmdor obrazini yaratib, davlat boshqaruvida axloqiy qadriyatlarning ustuvor bo‘lishi kerakligini ta‘kidlagan [6, 340].

XULOSA

Yuqoridagi tahlillardan ko‘rinib turibdiki, Alisher Navoiy va Mahatma Gandining axloq, insonparvarlik va ideal jamiyat haqidagi qarashlari o‘zaro uyg‘un va bir-birini to‘ldiruvchi xarakterga ega. Ular turli davr va madaniyat vakillari bo‘lishiga qaramay, inson qadri, adolat, mehr-oqibat va ma‘naviy poklikni eng oliy qadriyat sifatida e‘tirof etganlar.

Gandi o‘z g‘oyalarini amaliy faoliyat orqali hayotga tatbiq etgan bo‘lsa, Navoiy ularni badiiy va falsafiy asarlari orqali ifodalagan. Har ikkala mutafakkirning merosi bugungi kunda ham dolzarbligini yo‘qotmagan bo‘lib, insoniyatni yanada mukammal jamiyat sari yetaklovchi muhim ma‘naviy manba hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Gandhi M.K. My Experiments with Truth. – New Delhi: Navajivan Publishing, 2001. – 520 b.
2. Gandhi M.K. Hind Swaraj. – Ahmedabad: Navajivan Publishing House, 1997. – 120 b.
3. Fischer L. The Life of Mahatma Gandhi. – New York: Harper & Row, 1983. – 550 b.
4. Brown J. Gandhi: Prisoner of Hope. – New Haven: Yale University Press, 1991. – 403 b.
5. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2016. – 160 b.

6. Navoiy A. Xamsa. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2011. – 850 b.
7. Navoiy A. Hayrat ul-abror. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2006. – 220 b.
8. Komilov N. Tasavvuf yoki komil inson axloqi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005. – 240 b.
9. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – 176 b.
10. Rasulov A. Alisher Navoiy falsafasi. – Toshkent: Fan, 2002. – 210 b.
11. Radhakrishnan S. Indian Philosophy. – London: Oxford University Press, 2009. – 720 b.
12. Datta D.M. The Philosophy of Mahatma Gandhi. – Madison: University of Wisconsin Press, 1953. – 180 b.